

ISSN 2181-1792

FILOLOGIK TADQIQOTLAR

ILMIY
JURNAL

2024-YIL, OKTABR

FILOLOGIK TADQIQOTLAR

ILMIY JURNAL №1 (2024-YIL, OKTABR)

FILOLOGIK TADQIQOTLAR

ilmiy jurnal

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

научный журнал

PHILOLOGICAL RESEARCH

scientific journal

№ 1 (2024-YIL, OKTABR)

НАВОИЙ ИЖОДИЁТИ

ALISHER NAVOIY IJODIDA YIG'Í –YO'QLOV STILIZATSIYASI

Rajabova Marifat Bakoevna

Buxoro davlat universiteti professori, filologiya fanlari doktori

Annotatsiya. Alisher Navoiy butun ijodi davomida turli janr va yo'nalishlarda salmoqli ijod qilgan. Ushbu maqolada Alisher Navoiyning boy ilmiy ijodi, ma'naviy mahzanlari bilan tanishtirish, asarlarini mutolaa qilishga undash bugungi kunning muhim jarayoni hisoblanishi ta'kidlanib o'tilgan.

Kalit so'zlar: qo'shiq, shoir, falsafiy fikrlar, inson, ruh, adabiyot, fors tili, umr, shoirning ustoz, do'st, o'lim.

Аннотация. За свою жизнь и творчество Алишер Навои создал значительные произведения в различных жанрах и направлениях. В данной статье подчеркивается, что ознакомление с богатым научным трудом Алишера Навои, духовными сокровищами, поощрение его чтения его произведений сегодня считается важным процессом.

Ключевые слова: песня, поэт, философские мысли, человек, дух, литература, персидский язык, жизнь, наставник поэта, друг, смерть.

Annotation. During his life and work, Alisher Navoi created significant works in various genres and directions. This article emphasizes that familiarization with Alisher Navoi's rich scientific work, spiritual treasures, and encouraging him to read his works is considered an important process today.

Keywords: song, poet, philosophical thoughts, man, spirit, literature, Persian language, life, friend, death.

O'zbek motam marosimi jarayonlari bilan bog'liq tarzda ijro qilinadigan yig'í va yo'qlov qo'shiqlariga xos shakl, uslub, ohangida Alisher Navoiy ijodida yaratilgan navhalarni, g'azal-marsiya hamda tarkibband marsiyalarni uchratish mumkin. Jumladan, shoirning ustoz, yaqin maslahatgo'yi Abdurahmon Jomiy, do'stlari Sayyid Hasan Ardasher va Pahlavon Muhammad vafotiga atab yozgan she'rlari yozma adabiyotdagi marsiyaning mumtoz namunalari deyish mumkin.

Alisher Navoiyning Abdurahmon Jomiyga bag'ishlangan marsiyasi "Marsiyai hazrati Maxdum" ("Mahdum hazratlari haqida marsiya") deb nomlangan bo'lib, tarkibband shaklida, fors tilida bitilgan. Hajmi har biri o'n baytlik yetti banddan tashkil topgan. Unda shoir ustoz Abdurahmon Jomiyning o'limi munosabati bilan hayot va o'lim, tiriklikning mazmun-mohiyati, poklik va ezgulik, boqiylik va foniylilik haqidagi falsafiy fikrlarini bayon etgan. Hayotning shafqatsizligini, umr deganlari ko'z ochib yumguncha o'tib ketishini yodga solgan. Lekin unda xalq marsiyalari hamda Navoiygacha yaratilgan yozma marsiyalardagi kabi marhumning o'limi qanday sodir bo'lgani, uning sabablari, marhum tirikligida amalga oshirgan ishlar tafsiloti keltirilmagan. Shoir uchun Jomiyning o'z tirikligida ezgu amallar bilan umrini mazmunli o'tkazgani va shu bilan foniy dunyoda boqiylikka erishgani, nomining abadiy saqlanib qolayotgani muhimdir. Shuning uchun shoir yozadi:

Bir olamni boshqa bir olamga olib borish,

Bundayin ogoh yuk tashuvchilardan boshqaga ravo emas.

Bu she'r shakliga ko'ra, mumtoz adabiyotning yirik hajmli lirik janrlaridan biri hisoblangan tarkibbandlarga xos murakkab kompozitsion qurilishda, chegaralanmagan hajm kengligida, mazmuniga ko'ra esa marsiyalar kabi yaqin kishisidan ayrilgan ijodkorning mungli kechinmalari, qalb iztiroblari, yurak tug'yonlari tasviriga asoslanib yaratilgan. Natijada unda tarkibband va marsiya kabi aslida alohida-alohida janrlarning xususiyatlari birlashishidan tarkibband-marsiya shakli paydo bo'lgan. Shu shaklda shoir "tuproqqa topshirilgan" Jomiy yodga olar ekan, bundan o'rtanganini sir saqlay olmaydi. *"Seni tuproq ko'ksiga xazinadek joyladilar... Senga jannat – gulxanu to'bi bir xashakdek tuyuladi... Karam quyoshi iloh ko'lankasi tobuting ustiga soya tashladi. Agar muyassar bo'lsa, u ham tobutingni yelkaga olib, kuygan men kabi mozorgacha hamroh bo'lar edi"* deb yozadi.

Aytilishicha, Alisher Navoiy har doim Jomiy "Nuran maxdum" deya e'zozlagan. Shuning uchun uning o'limi munosabati bilan "Mash'al o'chib, qiyomat kunigacha kecha qorong'i qolgani"ni ta'kidlaydi. "Jahon poklarining boshlig'i eding, shuning uchun ham pok tangri Pok yaratdi seni, yana pok olib ketdi seni" deya, Hazrat Jomiyga nasib etgan nurafshon umrni madh etadi.

Xalq yig'i-yo'qlovlaridagi kabi Navoiy ham marhum Jomiy ruhi pokiga olqish aytib, uning abadiy uyqusiga xotirjamlik tilaydi. Ustozi ruhidan madad so'raydi:

Izzat va noz haramida to'abad jilva qilgaysan.

Nurlarga to'la ruhingdan madad yetkazgaysan....

"Qiyomatgacha surat bilan ma'no shoh bo'lgay, Omin".

Alisher Navoiy "Xamsat ul-mutahayyirin" asarida Jomiy o'limini ochiq-oydin aytmay, uni efemizmlashtirib *"Chun pokiza ruhlarining qudsiy oshyon toiri badan qafasidin ravzai firdavs sori parvoz tuzdi va muborak jismlarining oliy makon paykari dor ul-fano mahbasidin dor ul-baqo anjumanig'a mayl ko'rguzdi"* deya ko'chma ma'nolarda ifoda etadi. Bunda shoir xalqning jon va ruh bilan bog'liq qadimiy animistik tasavvur-tushunchalari asosida inson ruhini qush, badanni esa qafas hisoblash, badan qafasini tark etgan jon qushining pok bo'lsa, ravzai firdavsga (jannatga), nopok bo'lsa, do'zaxga uchib borishini, ya'ni dorulfanodan dorulbaqoga ketishini tasvirlamoqda.

Turmushda, odatda, yaqin kishisidan judo bo'lganlar ta'ziya ochib, aza tutadilar. Navoiy ham ustozi Jomiy vafoti *sabab "sohib motam"*, *"nomurod so'g'vor"*, *"sohib azo"* va *"noshod ta'ziyat shior"* bo'lganini ta'kidlaydi.

D.O'raevaning o'zbek motam marosimi folklori genezisi, janriy tarkibi va badiiyati o'rganilgan tadqiqotida islom diniga e'tiqod qiluvchi xalqlar orasida *payshanba, juma, ro'za va hayit* kunlari jannat eshiklari ochiq bo'ladi va bu kunlarda jon taslim qilgan kishilar hech bir qiyinchiliksiz, so'roq-savolsiz jannatga kirib boradi deb qaralishi sababli shu kunlarda yuz bergan o'lim xosiyatli sanalishi, hatto o'z o'limini tan oluvchi har bir musulmon juma kuni o'lim topishni katta baxt deb bilishi, bu tushunchalar xalq yig'i va yo'qlovlarida ham o'z ifodasini topganligi misollar bilan dalillangan. Jumladan, Navoiyning "Xamsat ul-mutahayyirin" asarida ham juma kuni yuz bergan o'lim haqida alohida ishora berilgani kuzatiladi: *"Ul hazratning favtlari voqeasi sharhig'a shuru' qilali: alarning valodatlari tarixi va hayotlarining zamonining tarixi yuqori mazkur bo'lubtur. Ammo fano doridin baqo gulzorig'a rihlatlari jum'a kuni muharram oyining o'n yettisida tarix sekkiz yuz to'qson sekkizida voqe' bo'ldi"*.

Shoir "o'ldi" so'zini deyarli ishlatmagan. Bu so'z o'rnida *favt, ko'z yummoq, baqoga rixlat qilmoq, ruh qushi uchmoq, vahdat xilvatxonasig'a nuzul qilmoq, malail-a'log'a azimat qilmoq* singari so'z va iboralarni qo'llagan: "alar kasrat anjumanidin ko'z yumub, vahdat xilvatxonasig'a nuzul qildilar. Alarning mutahhar ruhi chun malail-a'log'a azimat qildi va as'hobning hayoti qushi hamul toyyri qudsiydin irashti, fazai akbar malai

a'log'a yetishti, chun ul pok muhib o'zin pok mahbub visolig'a soldi – olam jonsiz badandek xoli qoldi".

Shuningdek, "Xamsat ul-mutahayyirin" asarida keltirilgan ma'lumotlar asosida Navoiy davrida motam marosimlarining tashkil qilinish tartibi haqida ham bilib olish mumkin. Masalan, shoir o'limning mudhish xabari shaharga tarqalgach, akobirmi yo oddiy fuqaromi, atrofdan yig'ilib kelishi, barcha so'gvorlik (motam) libosida bo'lishi, hoy-hoy yig'lab va talx-talx sho'robalar to'kishi, sohib azoni shafqat yuzasidan quchib, bir muddat uning boshini qo'ynida asrab yig'lab, soyir as'hobg'a ko'ngul berib, holiga dil so'zluqlar aytishini bildiradi. Shu o'rinda Jomiyning o'g'li Mavlono Ziyovuddin Yusufga va Navoiyga sultonning kelib, sohib azo sifatida ko'ngil so'ragani ham tasvirlangan. Bu ma'lumotlar vositasida Navoiy davrida sohib azalik, aza so'rash odobi, aza bildiruvchilar tomonidan azadorlarga hatto liboslar tuhfa qilish, marhum xotirasi uchun bir yilgacha motam saqlash, so'ngra yil marosimini tashkil qilib, "yil oshi" udumini bajarish, ya'ni elga osh tortib, marhumni tantanali xotirlash, ruhiga duolar qilish udumlari bo'lganini bilib olish mumkin. Xuddi udumlarning barchasi hozirgacha o'zbeklar orasida saqlanib kelmoqda.

Demak, Alisher Navoiy ustozi Abdurahmon Jomiyning dafn marosimi mana shunday tantanali o'tkazilgani orqali uning buyuk va qadrli inson bo'lganini ma'lum qiladi. Hatto Sulton Husaynning shaxsan o'zi bu tadbirlarda faol qatnashganini, marhum shoir qabri ustiga maqbara bunyod ettirganini va unga huffozu imom va muqriyu xuddom tayin qilganini, nazm ahli esa Jomiyga bag'ishlab ko'p ta'rixlar bitganlarini qayd etib o'tadi. "Shu jumladin huruf roqimi bu marsiya bila ta'rixni aytib, yil oshi tortarda sultoni sohibqiron oliy majlislarida o'tkardi va hukm bo'ldikim, Mavlono Husayn Voiz minbar ustida o'qudi", – deya ta'kidlaydi.

"Xamsat ul-mutahayyirin" oxirida keltirilgan marsiyalarda *ajal, arvoh, tobut, motamkada, motamzada, jannati firdavs, gir'yakunon, na'razanon, navhatiroz* singari motam marosimiga oid tushunchalardan foydalanilgan.

Alisher Navoiyning "Holoti Pahlavon Muhammad" asari "Kushtigir" taxallusli kurashchi va shoir do'sti Pahlavon Muhammadning vafoti munosabati bilan uning xotirasiga bag'ishlab yaratilgan. Unda Pahlavon Muhammad haqida "Muammo tariqida xud muxtari" erdi. Jam'iki muammo ayturlar, base zahmat bila bir baytdin yo bir ruboiydin bir ism hosil qilurlar" deyilgan.

Shoir do'sti Pahlavon Muhammad haqidagi xotiralarini bayon etar ekan, Mashhadda mafosil marazi bo'lib yotib qolganida ittifoqo Pahlavon xizmatlari shu ayyomda Mashhadda bo'lgani uchun uning holidan xabar topib, har kun qadam ranjida qilib, shafqat va muhabbat bilan g'amxo'rlik qilib turganligini, ul zotning hakimsheva kishi bo'lganligini bayon etadi.

Navoiy Pahlavon Muhammadni "o'ldi" deyishga tili bormay, "hayot vadiatin muqtazoyi ojilg'a topshurubdur", "o'zga olam azimatig'a oyoq urdi", "Chun Hazrati Mahdumiy Shayxul-islomiy qahful-anomiy Mavlono Nuriddin Abdurahmon il-Jomiy (qaddasallohu ruhuhu)din bir yil so'ngra Pahlavon hamul Hazratning payravlig'ig'a; bu fano tangnoyidin baqo gulshani fazosig'a xirom ko'rguzdi" deb aytadi. O'zining "Pahlavon motamidin g'amzada" bo'lganligini va "yuz dardu hasrat"da qolganini bildiradi.

Xullas, Alisher Navoiy qaysi bir an'anaviy mavzu va janrda ijod qilmasin, real hayot, ijtimoiy voqelik bilan bog'liq holda ish ko'rdi. Bu esa uning marsiya janri tabiatini boyitishdagi xizmatlarida ham namoyondir. Aytish mumkinki, ulug' shoir ushbu janrning poetik strukturasi ijtimoiy-falsafiy, axloqiy g'oyalar, yuksak ma'nolar bilan yanada boyitib, umrning o'tkinchiligini, o'limning barhaqligiyu shohu gadoga, kattayu kichikka barobarligini yana bir karra ta'kitdab

o'tdi. Xususan, yorug' olamni tark etgan yaqin insonlarining ma'naviy portretini, xalq oldidagi xizmatlariyu yuksak tafakkur ila yaratgan asarlari qimmatini realistik buyoqlarda bera oldi. Ular bilan bog'liq taassurotlarini, hayotiy-psixologik lavhalar tasviri va tahlilini badiiy uyg'unlikda ifodalab, janr imkoniyatlarini to'la namoyon etishga erishdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bo'zlardan uchgan g'azal-ay. O'zbek xalq yig'i va yo'qlavlari. To'plab, nashrga tayyorlovchilar: O.Safarov, D.O'rayeva. – Buxoro, 2004.
2. Navoiy Alisher. Xamsat ul-mutahayyirin. / Mukammal asarlar to'plami. XX tomlik. XV-tom. – T.: Fan, 1999. – Navoiy Alisher. Xamsat ul-mutahayyirin. / Mukammal asarlar to'plami. XX tomlik. XV-tom. – T.: Fan, 1999.
3. Navoiy Alisher. Xamsat ul-mutahayyirin. / MAT XV tom. – T.: Fan, 1999.
4. Navoiy Alisher. Xamsat ul-mutahayyirin. / MAT. XV tom. – T.: Fan, 1999.
5. Navoiy Alisher. Xamsat ul-mutahayyirin. / MAT. XV tom. – T.: Fan, 1999.
6. O'rayeva D.S. O'zbek motam marosimi genezisi, janriy tarkibi va badiiyati: Filol. fanl. dokt... diss. – T., 2005.